

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง*
THE TEACHING MODEL BASED ON BUDDHIST TEACHING
CONCEPTS TO PROMOTE CITIZENSHIP

พระพิทักษ์ บุญทอง,
Phra Pituk Boonthong
สาขาวิชาสังคมศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
The Social Studies section of
Mahachulalongkornrajavidyalaya
E-mail : Pituk.boom2564@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง โดยการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธวิธีสอน แนวคิดด้านการสอนแบบบูรณาการ และพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า โดยใช้ฐานการศึกษาตามแบบศาสตร์สมัยใหม่และเชื่อมโยงไปยังแนวคิดตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เกิดเป็นองค์ความรู้ในการพัฒนากิจกรรมการเรียนการสอน การบูรณาการกับรายวิชามาเชื่อมโยงให้สัมพันธ์เกิดจิตสำนึกในการพัฒนาตนเพื่อความเป็นพลเมืองดี เกิดการเรียนรู้อย่างเท่าทัน และจะนำไปสู่การพัฒนาปัญญาในมิติของการประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนปัจจุบันได้

คำสำคัญ : รูปแบบการสอน, พุทธวิธีการสอน, พลเมือง

* Received 31 March 2022; Revised 14 September 2022; Accepted 15 September 2022

Abstracts

This academic article is part of the study according to the Doctor of Education program in the branch of Social Studies. The objective of this study was to study a teaching model based on the Buddhist teaching concept methods to promote citizenship by studying the body of knowledge about Buddhist teaching methods, integrated teaching concepts and Buddhist teaching methods of the Buddha by using the study base according to the modern science and linking to the concepts according to Buddhist principles to create a body of knowledge in the development of teaching and learning activities. Integration with the course to connect students to become aware of their development for being a good citizen, learning promptly and it will lead to the development of intelligence in the dimension of application in the present teaching.

Keywords : The Teaching Model, Buddhist Teaching Concepts, Citizenship

บทนำ

ประเทศไทยมีแนวคิดการพัฒนาคนให้เป็นพลเมืองมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเชื่อว่า “พลเมือง” เป็นรากฐานของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย และอีกเหตุผลหนึ่งคือต้องการพัฒนาคนในชาติให้มีคุณภาพ สร้างชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ ด้วยความเชื่อมั่นพื้นฐานเช่นนี้ ในอดีตจึงมีการกำหนดคำว่า “พลเมือง” ไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ เช่น แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 “พลเมืองสยาม คือ พลเมืองผู้สามารถประกอบอาชีพได้ เป็นผู้ที่รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง” แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494 “ให้พลเมืองได้รับการศึกษา มีความรู้ความสามารถที่จะประกอบอาชีพและมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย” และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ที่กำหนดว่า “การศึกษาต้องทำหน้าที่สร้างพลเมืองอย่างแข็งแกร่ง” (ศรัณยู หมั่นทรัพย์, 2550, น. 110)

ดังจะเห็นได้ในช่วง 2 ทศวรรษเศษที่ผ่านมา สังคมไทยได้ให้ความสำคัญกับการสร้างคนให้เป็น “กำลังของบ้านเมือง” ให้คนได้ตระหนักในสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมโดยได้ผนวกเอาคำว่า “พลเมือง” เข้าไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

พ.ศ. 2542 โดยกำหนดแนวทางการจัดการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมฯ กำหนดให้โรงเรียนจัดการสอนความรู้พื้นฐานประชาธิปไตยด้วยการสอดแทรกเข้าไปกับการจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตร ส่วนระดับมัธยมฯ ได้กำหนดให้มีการเรียนรู้เรื่องการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามระบอบการปกครองมุ่งทำประโยชน์ให้สังคมและยึดมั่นในวิถีประชาธิปไตย รวมถึงกำหนดให้โรงเรียนจัดกิจกรรมส่งเสริมประชาธิปไตย เช่น ชมรม ชุมนุม การเลือกตั้งกรรมการนักเรียน กิจกรรมค่าย ขณะที่ระดับอุดมฯ ได้กำหนดให้มีการจัดการเรียนรู้ เพื่อสร้างพลเมืองโดยกระทำผ่านกลุ่ม ชมรม หรือการรวมตัวของนักศึกษาเพื่อดำเนินกิจกรรมส่งเสริมประชาธิปไตย นอกจากนี้ การศึกษานอกโรงเรียนก็ได้ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในสังคมมุ่งเครือข่ายการเรียนรู้ และพัฒนาชุมชน ให้ผู้เรียนมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวและสังคม จัดกิจกรรมส่งเสริมการทำงานโดยกระบวนการกลุ่มในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อชุมชน มีความรับผิดชอบและเสียสละเพื่อส่วนรวม (สุกัร สมอนา, 2558, น. 13)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระดับอุดมศึกษาของไทย ซึ่งเป็นระดับที่สำคัญและถือว่าเป็นระดับที่ความเป็นพลเมืองเบ่งบานที่สุด แต่หลักสูตรการศึกษาของไทยก็ไม่ได้มีการกำหนดเอา “พลเมือง” ไว้ในหลักสูตรการเรียนและในล่าสุดปี 2554 คำว่า “พลเมือง” ได้ถูกยกขึ้นมากล่าวถึงอีกครั้งในสังคมไทย นั่นคือกระทรวงศึกษาธิการของรัฐบาล นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้กำหนดเอาการสร้างพลเมืองเป็นวาระหลักอันหนึ่งของการพัฒนาพลเมืองไทย โดยการกำหนด “ยุทธศาสตร์การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง” ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นการขับเคลื่อนตามยุทธศาสตร์ที่สำคัญ แต่แล้วสังคมก็ต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงจนไม่สามารถดำเนินการตามยุทธศาสตร์ที่วางไว้ได้อย่างเต็มที่ แต่ถึงกระนั้นก็มีหน่วยงานภายนอกกระทรวงศึกษาธิการ ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ก็ให้ความสำคัญของการพัฒนาและการสร้างพลเมือง และลงเป้าหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพคน คือผลผลิตของบัณฑิตสอดคล้องกับเป้าหมายของการปฏิรูปการศึกษาของไทย

การเรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีกับหลักปฏิรูปการศึกษามีความสอดคล้องกัน 5 ประเด็น คือ 1) เป้าหมายของการสอน การเรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีมีการเน้นเป้าหมายเพื่อประโยชน์ 2 ส่วน คือ ส่วนบุคคลและส่วนรวม เป้าหมายส่วนบุคคลเน้นการพัฒนาตนเองทั้งภายในและภายนอก สามารถเรียนรู้ที่จะจัดระบบคิด มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อชีวิต มีการจัดการอารมณ์ มีวิสัยทัศน์กับตนเองไม่ให้เกิดไปในทางเสื่อม และเรียนรู้ที่จะแสวงหาต้นทุนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีงาม และเป้าหมายส่วนรวมเน้นการเรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การสร้างความมั่นคงมโนธรรมขององค์กร การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และชุมชนเข้มแข็ง 2) รูปแบบและขั้นตอนการสอนส่วนใหญ่เป็นวิธีการสอนที่หลากหลาย ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างบุคคล การมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และส่งเสริมการพัฒนา

ผู้เรียนตามศักยภาพ 3) เทคนิคการสอน มีความหลากหลายโดยคำนึงถึงวุฒิภาวะของผู้เรียน ส่วนใหญ่เน้นเทคนิคการสอนให้คิด และอาศัยหลักการทางจิตวิทยา 4) การใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ เน้นการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัว มีอยู่ตามธรรมชาติและชีวิตประจำวัน สามารถให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้ในทุกเวลาและทุกสถานที่ และ 5) การประเมินผลการเรียนรู้และผลที่เกิดขึ้น มีการประเมินผลการเรียนรู้ที่หลากหลายและเป็นไปตามสภาพจริงที่ปรากฏ โดยผลที่เกิดขึ้นผู้เรียนมีความรู้และเข้าใจในสิ่งที่ได้เรียนรู้ สามารถเปลี่ยนแปลงทางความคิด และพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น (พระมหาอาเดช อุบนันท์ และเสริมศรี ไชยสร, 2550, น. 113-114)

แนวคิดพุทธวิธีสอน

แนวคิดพุทธวิธีการสอน ถือเป็นอุดมคติในการเผยแผ่ธรรมและสอนธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง เพราะจะนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ โดยต้องมีเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่โดยพระองค์ทรงแสดงเองและส่งพระสาวกไปเผยแผ่ทั่วทุกทิศ พระพุทธองค์ทรงถือว่าการประกาศพระพุทธศาสนาเป็นงานหลัก เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้ เป็นงานแรกที่พระพุทธองค์ทรงดำริและทรงกระทำแม้กระทั่งลมหายใจสุดท้าย โดยทรงสั่งสอนพระสาวกจนบรรลุคุณพิเศษ ส่วนมากเป็นพระอรหันต์ ทรงตรัสสอนให้มีคุณสมบัติ มีวิธีการ และหลักการที่เหมาะสมทุกด้าน เพื่อให้การเผยแผ่แก่ประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ หลากหลายประการอันเหมาะสมแก่ผู้ฟัง ตามภูมิหลัง ปัญญาความรู้ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

จะเห็นได้ว่า ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอกาส การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ สันทัสสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตชนา (วิ.ม. (ไทย) 1/ 22/15) ดังนี้

1) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน ดุจชี้ให้เห็นด้วยตาตัวเอง พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายเปรียบเหมือนหางของทีควัว เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ (ที.สี. (ไทย) 9/250/85)

2) สมาทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำ บรรยายให้ชาวซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนเกิดยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ คนผู้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว มีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนา เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง

3) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความ อุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหนื่อยไม่กลัวยาก คำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

4) สัมปหังสนา ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ (ส.ส. (ไทย) 15/198/286)

เมื่อวิเคราะห์ถึงด้านการแสดงธรรม พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการแสดงธรรมหรือ กุศโลบายในการแสดงธรรม คือ ทรงแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดความซาบซึ้งและเกิดความรู้ อันยิ่ง และเห็นเป็นจริงในหัวข้อธรรมที่พวกเขาเหล่านั้นควรทราบควรรู้ ที่สำคัญคือบุคคล เหล่านั้นจะต้องมีพื้นฐานทางจริยธรรมและมีสติปัญญา มีบารมีพอที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถรู้ สามารถเห็นตามความเป็นจริงที่ได้ทรงแสดงไว้

พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความ สะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระองค์ เบื้องต้นได้ทรง กำหนดรู้จากตัวของบุคคล ที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธี เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้ เป็นแนวทางในประกาศสัทธิธรรมของพระองค์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549, น. 19-20) นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจ ในสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น พระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในการ ถ่ายทอด พระองค์ทรงมีหลักสอน แยกแยะกลุ่มเป้าหมาย สีลาการสอน เทคนิคการสอน กลวิธี และกุศโลบายประกอบการสอนต่าง ๆ

ความเป็นพลเมืองในสังคมไทย

พลเมืองคือผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมืองที่รวมตัวกันทำเรื่องดี ๆ เพื่อช่วยให้สังคมและประเทศชาติมีความเจริญและเป็นเมืองที่ผู้คนมีคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์สุจริต ยึดมั่นในความถูกต้องชอบธรรม เสียสละ และเป็นคนมีเหตุผล มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ (มานิจ สุขสมจิตร, 2558, น. 13) พลเมืองคือผู้ที่เป็นกำลังของบ้านเมือง มีการรวมตัวกันทำเรื่องดี ๆ มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ให้มองพลเมืองเป็นกำลังสำคัญของเมือง พลเมืองหมายถึงผู้ที่ตื่นรู้ มีความตระหนักในส่วนรวม มีจิตสาธารณะที่รวมตัวกัน คิดและทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อส่วนรวม อันเป็นพลังสำคัญของแผ่นดิน (ประเวศ วะสี (ม.ป.ป.), อ้างใน สุภีร์ สมอนา, 2558, น. 6) “พลเมือง” (Citizen) โดยนัยดังกล่าวจึงมีความหมายแตกต่างจาก “ราษฎร” (Subject) และประชาชน (People) เพราะพลเมืองคือผู้ที่พึ่งพาตนเองโดยไม่เป็นภาระและพึ่งพิงผู้ใดเป็นผู้ที่อยู่ในสังคมอย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรีปรารถนาที่จะทำประโยชน์สาธารณะหรือเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองและสังคม การแสดงออกหรือพฤติกรรมของผู้ที่เป็นพลเมืองจึงเป็นไปในแนวทางสร้างสรรค์ ต่างจาก “ราษฎร” (Subject) ผู้ที่ยังต้องการการพึ่งพิงจากบุคคลอื่น เป็นภาระให้กับคนอื่น การแสดงออกทางพฤติกรรมจึงแสดงออกในเชิงรับที่ขาดศักยภาพและโอกาสในการพัฒนาตนเอง คนเหล่านี้มีนัยของผู้ที่เสียเปรียบหรือเป็นคนที่ย่ำแย่กว่าผู้อื่น และ “ประชาชน” (People) ผู้ซึ่งยังไม่เป็นพลเมือง เนื่องจากยังเป็นผู้ที่อยู่ใต้การปกครองซึ่งตนเองรู้สึกว่ายังต้องรอคอยคำสั่งหรือการสั่งการจากผู้ที่ถูกปกครอง เขาเหล่านั้นจะมองหาประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม มีพฤติกรรมแสดงออกที่ยึดตัวเองเป็นที่ตั้งบางครั้งจนกลายเป็นการละเมิดและกระทบกับสิทธิของผู้อื่น

หน้าที่พลเมือง คือ การปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามกฎหมาย บุคคลมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งรัฐธรรมนูญได้ระบุไว้กว้าง ๆ แต่มีความหมายครอบคลุมกฎหมายทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายเอกชน มหาชน หรือกฎหมายระหว่างประเทศรวมทั้งกฎหมายระดับต่าง ๆ เช่น พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวง เป็นต้น เมื่อเราต้องเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับกฎหมายใดก็ต้องปฏิบัติตามกฎหมายนั้น ๆ อย่างเคร่งครัด เพราะกฎหมายแต่ละฉบับนั้นได้มีการร่างและประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษาอย่างเปิดเผยต่อสาธารณชน จึงเป็นหน้าที่ของชาวไทยทุกคนที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องกฎหมายเพื่อไม่ให้เสียเปรียบหรือได้รับโทษโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555, อ้างใน กิตติยานนท์ วรรณวงศ์ และคณะ, 2564, น. 964)

หน้าที่พลเมืองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ระบุไว้ดังนี้ 1. พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข 2. ป้องกันประเทศ พิทักษ์รักษาเกียรติภูมิผลประโยชน์ของชาติและสาธารณสมบัติของแผ่นดิน รวมทั้งให้ความร่วมมือในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย 3. ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด 4. เข้ารับการศึกษาอบรมในการศึกษาภาคบังคับ 5. รับราชการทหารตามที่กฎหมายบัญญัติ 6. เคารพและไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น และไม่กระทำการใดที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกหรือเกลียดชังในสังคม 7. ไปใช้สิทธิเลือกตั้งหรือลงประชามติอย่างอิสระโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของประเทศเป็นสำคัญ 8. ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม 9. เสียภาษีอากรตามที่กฎหมายบัญญัติ และ 10. ไม่ร่วมมือหรือสนับสนุนการทุจริตและประพฤติมิชอบทุกรูปแบบ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560)

ความเป็นพลเมืองตามแนวพุทธ

“พลเมืองดี” ทางพระพุทธศาสนา แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมีได้ตรัสนิยามความหมายของพลเมืองปรากฏไว้แต่สามารถประมวลจากบริบทของคำสอน ดังเช่นที่ปรากฏในอัครัญสูตร กุฏทันตสูตร และสิงคาลกสูตร พบได้ว่า พลเมืองดีทางพระพุทธศาสนาจะเป็นสภาวะ ของการเป็นพลเมืองที่มีความสัมพันธ์กัน หรือการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับสังคม หรือกับรัฐที่มีแนวคิดของสัญญาประชาคมเข้ามาเกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคม ในส่วนการใช้สิทธิเสรีภาพของพลเมืองในฐานะผู้ทำให้เกิด “สถาบันการปกครอง” และการเกิดขึ้นของชนชั้นต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันทางสังคม เมื่อพิจารณาบริบทของพลเมืองดีในแง่ของลักษณะการรวมตัวกันเป็นประชาสังคม เช่น ความเป็นพลเมืองดีของระบบสังฆะ ซึ่งแสดงออกถึงความมีอารยะ จะมีหลักจริยธรรมเป็นเครื่องกำกับ เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตร่วมกัน เพื่อเป็นแบบอย่างแห่งสังคมที่พึงปรารถนาอันเป็นสังคมที่สงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สมาชิกในสังคมจะมีความรัก ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้แก่กัน โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน มีความสมานสามัคคี เคารพในสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคของพลเมืองที่เป็นสมาชิกในสังคมและไม่ใช้ความรุนแรง และหากพิจารณาความเป็นพลเมืองดีด้วยมิติความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันทางสังคมดังกล่าวข้างต้น พลเมืองดีในทางพระพุทธศาสนาจึงมีความคล้ายคลึงกับพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยอย่างมาก กล่าวคือ ในแง่ของสิทธิเสรีภาพ (วัชระ งามจิตต์เจริญ, 2552, น. 363-365)

คุณลักษณะพื้นฐานสำคัญของบุคคลที่เป็นพลเมืองในสังคมนั้น จากการศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก พบว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งสังคมสังฆะขึ้นมา ทรงมีประสงค์ที่สำคัญ คือ การจัดระเบียบสังคมใหม่เพื่อลบล้างการถือระบบชั้นวรรณะ และยึดหลักความเท่าเทียมทางสิทธิในความเป็นมนุษย์ โดยพระองค์ทรงบัญญัติศีลหรือวินัย หรือกฎระเบียบเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม อันเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญไว้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจาของพลเมืองที่เป็นสมาชิกทุกคนในชุมชนสังฆะให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความดีงาม ดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติ เป็นระเบียบ นอกจากนี้เหนือกว่า การมีรักษาศีลในระดับบรรทัดฐานเพื่อรักษากาย วาจาให้ตั้งงามดังกล่าวนั้น คุณลักษณะของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา อาจพิจารณาได้หลายแง่มุมทั้งในเชิงปัจเจกและสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่าบุคคลนั้นเป็นคนดีตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เช่น การเป็นผู้เคารพในสิทธิต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น (เมตตาธรรม) การไม่กล่าวล่วงละเมิดผู้อื่น ไม่หลอกลวง ทำหน้าที่ทางสังคมด้วยความยุติธรรมโดยการปฏิบัติด้วยความสัมพันธ์ทุกระดับอย่างถูกต้องเหมาะสม ในกระบวนการทางความคิดนั้นพลเมืองดีจะต้องมีสัมมาทิฐิระดับจิตใจก็คือ การไม่โลภเกิน (อวิสมโลภะ) การไม่มุ่งร้ายคนอื่น (อัปยาปาพะ) การไม่เพ่งโทษผู้อื่น (อนภิชฌา/ไม่จ้องเล่นงานคนอื่น) เพราะการเป็นพลเมืองดี คือ การแสดงออกใด ๆ ควรเกิดจากความคิดและทำที่อันสมควรในเชิงบวก ซึ่งจากการศึกษาพบว่าสามารถพิจารณาได้จากกรอบมโนทัศน์ของหลักธรรมต่าง ๆ เช่น

ในแง่คุณลักษณะของพลเมืองดีในฐานะปัจเจกชนและสมาชิกที่ดีของชุมชนหรือสังคม อาจพิจารณาได้จากกรอบมโนทัศน์ของ “บุญกิริยาวัตถุ” กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนบำเพ็ญบุญ 3 ประการ คือ 1) การให้หรือการแบ่งปันปัจจัยสี่ หรือทรัพยากรที่จำเป็นต่อการครองชีพ (ทาน) 2) การไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นและรักษาระเบียบสังคม เพื่อมิให้เกิดความวุ่นวาย (ศีล) 3) การมีจิตใจที่ดีมีน้ำใจต่อผู้อื่น (ภาวนา) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างจิตใจที่เมตตาต่อกันของคนในสังคม กรอบแนวคิดเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” นี้ เป็นหลักความประพฤติโดยย่อที่ครอบคลุมทั้งเรื่องสังคมและปัจเจกบุคคล การให้ทานเกี่ยวข้องกับการแบ่งปันทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของแต่ละคน การประพฤติศีลเป็นเรื่องระเบียบกฎเกณฑ์พื้นฐานทางสังคม สังคมจำเป็นต้องมีระบบระเบียบที่สมาชิกทุกคนต้องให้ความเคารพ ขณะเดียวกัน มนุษย์ในสังคมก็ต้องมีจิตใจที่มองเห็นความเป็นมนุษย์ของกันและกันเอื้ออาทรต่อกัน ในฐานะสมาชิกของชุมชน (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2553, น. 21)

หากพิจารณาในกรอบมโนทัศน์ของ “อปัณณกปฏิบัติ” เพื่อให้บุคคลถือปฏิบัติเป็นหลักในการดำเนินชีวิตในฐานะปัจเจกชนให้อยู่ในแนวทางที่ถูกต้องเป็นประโยชน์เกื้อกูลป้องกันการกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของพลเมืองคนอื่น ๆ คือ 1) ป้องกันความหลงเมาเมว ไม่ให้บาป

อกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรีย์ 6) มีสติมั่น ไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งเล่า เพื่อป้องกันการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยอำนาจของกิเลส 2) ป้องกันความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนมัตตัญญูตา) ในการบริโภคเพื่อไม่ให้เบียดเบียนธรรมชาติเกินความจำเป็น 3) สร้างความรับผิดชอบ โดยฝึกสติให้ตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค) พร้อมเสมอทุกเวลา ในการปฏิบัติกิจการงานเพื่อความเจริญของชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 108-109)

สรุปว่า คุณลักษณะของพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา จะเน้นไปที่บรรทัดฐานการเป็นคนดีตามคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ การรักษาระเบียบทางกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากกิเลส อันประกอบด้วย ความโลภ โกรธ หลง โดยมีมาตรฐานการปฏิบัติตั้งแต่ระดับศีล ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยเป้าหมายของการบัญญัติศีลและพระวินัยก็เพื่อให้เหล่าสมาชิกของสังฆะได้ขัดเกลาตนเอง และรักษาความสงบของสังคมตามสมควรแก่ฐานะในพลเมืองดีของชุมชนสังฆะเข้มแข็ง

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง

จากการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมา ทำให้สามารถวิเคราะห์แนวทางการสอนตามพุทธวิธีสอนและเป้าหมายของความเป็นพลเมืองดีตามแนวพระพุทธศาสนา ไปสู่การพัฒนารูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง ได้ดังนี้

1. พุทธวิธีการสอน เป็นพุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ 1) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน 2) สมาทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตาม 3) สมุตเตชนา ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ คำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า และ 4) สัมปัทธสนา ชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป โดยประเด็นสำคัญคือ สามารถเลือกใช้หลักธรรม (84,000 พระธรรมขันธ์) ในการสอนให้เหมาะกับบุคคลและโอกาส

2. ความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ ได้แก่ 1) ความเคารพในสิทธิเสรีภาพผู้อื่น 2) ป้องกันความหลงเมาเมัว ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรีย์ 6) มีสติมั่น 3) ป้องกันความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนมัตตัญญูตา) 4) สร้างความรับผิดชอบ โดยฝึกสติให้ตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค)

สรุปเป้าหมาย คือ การรักษาระเบียบทางกาย วาจา และใจ ให้ปราศจากกิเลส อันประกอบด้วย ความโลภ โกรธ หลง โดยมีมาตรฐานการปฏิบัติตั้งแต่ระดับศีลเพื่อขัดเกลาตนเอง ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม

3. กระบวนพุทธวิธีการเรียนการสอน

1) หลักการ : การจัดการเรียนการสอนโดยประยุกต์ใช้การจัดการเรียนตามแนวพุทธโดยใช้พุทธลีลาการสอน 4 รูปแบบ คือ 1) สันตัสสนา 2) สมาทปนา 3) สมุตเตชนา และ 4) สัมปหังสนา โดยมีหลักธรรมประกอบ คือ ปรัตโยสเส หลักโยนิโสมนสิการ หลักไตรสิกขา และหลักภาวนา 4

2) วัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ได้แก่ 1) ความเคารพในสิทธิเสรีภาพผู้อื่น 2) ป้องกันความหลงเมาเมัว ไม่ให้บาปอกุศลครอบงำใจ (สำรวมอินทรีย์ 6) มีสติมั่น 3) ป้องกันความโลภ โดยรู้จักประมาณ (โภชนเมตตัญญุตตา) 4) สร้างความรับผิดชอบ โดยฝึกสติให้ตื่นรู้อยู่เสมอ ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร (ชาคริยานุโยค)

3) กระบวนการเรียนการสอนแบ่งการดำเนินการ เป็น 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นสร้างศรัทธาและเสนอข้อเท็จจริง (ปรัตโยสเส) โดยการตรวจสอบและให้ความรู้พื้นฐานที่สำคัญหรือจำเป็น การให้ความรู้ใหม่แก่ผู้เรียนผ่านกระบวนการที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ผ่านสื่อการเรียนรู้ และกิจกรรมการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นสะท้อนการคิด (โยนิโสมนสิการ) การคิดหาเหตุผลในด้านการมีจุดหมาย ความเป็นไปตามลำดับขั้นตอนความสัมพันธ์ของเงื่อนไขจำเป็นและประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นค้นพบหลักการ (สัมมาทิฐิ) นำกระบวนการคิดที่ได้จากขั้นสะท้อนคิดมาสรุปเป็นความคิดรวบยอด หรือหลักการ เพื่อสร้างความเชื่อ และความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษาได้ถูกต้อง

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นสู่กระบวนการเรียนรู้ (ไตรสิกขา) ได้แก่ การกำหนดอภิปรายวิเคราะห์ ตามหลักทางสายกลางในด้านปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือวัตถุและทางสังคม (ศีล) ทางด้านคุณธรรม จริยธรรม (สมาธิ) และด้านความรู้ความเข้าใจความจริงตามหลักเหตุผล (ปัญญา) การอภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันของผู้เรียน

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นประเมินผลและการประยุกต์ใช้ (ภาวนา 4) เป็นการประเมินผลงานกลุ่มในด้านแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (กายภาวนา) ด้านทักษะทางสังคม (ศีลภาวนา) ด้านคุณธรรม (จิตภาวนา) และด้านความรู้ความเข้าใจ ความจริงตามหลักเหตุผล (ปัญญาภาวนา) การคัดเลือกผลงาน การมอบรางวัลเพื่อเชิดชู และวางแผนนำไปสู่การปฏิบัติทั้งในและนอกเวลาเรียน

4) เครื่องมือที่ใช้ในวัดและประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน คือ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เครื่องมือวัดและประเมินพัฒนาการของคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีตามแนวพุทธ ประกอบด้วย แบบสอบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมือง แบบประเมินคุณลักษณะความเป็นพลเมือง แบบสัมภาษณ์และแบบรายงานตนเองของนักเรียน ซึ่งสร้างขึ้นโดยใช้หลักการวัดและประเมินโดยใช้พฤติกรรมบ่งชี้ตามหลักภาวนา 4 ประกอบด้วย 1) ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (กายภาวนา) 2) ด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม (ศีลภาวนา) 3) ด้านคุณธรรม จริยธรรม (จิตภาวนา) และ 4) ด้านความรู้เข้าใจ ความจริง การคิดตามหลักเหตุผล (ปัญญาภาวนา) แล้วเสริมสร้างให้กับนักเรียนนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง โดยผ่านกิจกรรมการฝึกปฏิบัติทั้งใน และนอกเวลาเรียน ตามกระบวนการเรียนการสอนในขั้นตอนที่ 5 ขั้นการประเมินผลและประยุกต์ใช้

บทสรุป

รูปแบบการสอนตามแนวคิดพุทธวิธีสอนเพื่อส่งเสริมความเป็นพลเมือง การพัฒนาพลเมืองให้มีลักษณะที่พึงประสงค์นั้น เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญที่เป็นเป้าหมายของทุกสังคม ดังนั้น องค์กรและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ที่ให้การตระหนักและความสำคัญต่อการพัฒนาพลเมือง ควรที่จะนำไปเป็นข้อมูลส่งเสริมและรณรงค์ให้ประชาชน นิสิต นักศึกษา ได้นำแนวทางการพัฒนาตนของพลเมืองไปบูรณาการใช้ รวมถึงหลักธรรมอื่น ๆ ที่เหมาะแก่การพัฒนาวิถีชีวิตของพลเมืองไปใช้ในการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ ความเข้าใจ ความเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยให้เหมาะสมกับชุมชนนั้น ๆ เพราะหลักธรรมที่เป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาจะเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยเสริมและสร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีที่มีคุณภาพของสังคมและประเทศชาติได้

เอกสารอ้างอิง

- กิตติยานนท์ วรรณวงศ์ และคณะ. (2564). หน้าที่พลเมืองตามแนวพระพุทธศาสตร์. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์. 6(3) 964.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2553). พระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยว่าด้วยการ เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. 6(1) 21.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2549). พุทธวิธีการสอน. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.
- พระมหาอาเดซ อุปันท์ และเสริมศรี ไชยสร. (2550). การวิเคราะห์ความสอดคล้องของการ เรียนการสอนตามแนวพุทธวิธีกับหลักการปฏิรูปการศึกษา. (วิทยานิพนธ์ปริญญา ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัชร งามจิตรเจริญ. (2552). พุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรัณยู หมั่นทรัพย์. (2550). การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง ฐานรากของการเมืองภาคพลเมือง. วารสารสถาบันพระปกเกล้า. 6(3), 110.
- สุกักร์ สมอนา. (2558). ความเป็นพลเมืองของนักเรียนในโครงการโรงเรียนพลเมืองสถาบัน พระปกเกล้า (รายงานการวิจัย). สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง : สถาบัน พระปกเกล้า.

